

शोधनिर्देशक
डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
सहप्राध्यापक

नेपाली नारी समालोचनाका प्रवृत्ति

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली
विभागको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
ज्ञानु अधिकारी
रजिस्ट्रेसन नं २४६७५-९५
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन
शैक्षिक वर्ष - २०६४/०६६
२०६७

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरअन्तर्गत नेपाली विभागकी छात्रा ज्ञानु अधिकारीले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको नेपाली नारीसमालोचनाका प्रवृत्ति शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

१.
प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
(विभागीय प्रमुख)
२.
सह-प्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
(शोधनिर्देशक)
३.
सहप्रा. भागवतशरण न्यौपाने
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०६७।०१।३१

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षकी छात्रा ज्ञानु अधिकारीले नेपाली नारीसमालोचनाका प्रवृत्ति शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त परिश्रमसाथ गहन विश्लेषण गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म पूर्णतया सन्तुष्ट छु र यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

सहप्राध्यापक

हाल : नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

मिति : २०६७।०१।१७

कृतज्ञताज्ञापन

शोध र अनुसन्धान आफैमा एक चुनौतीपूर्ण कार्य हो । अनुसन्धेय विषयवस्तुको गहिराइसम्म पुगी तथ्यगत प्रमाणहरूका आधारमा वस्तुनिष्ठ ढङ्गले अध्ययन विश्लेषण गर्ने काम ज्यादै जटिल हुन्छ । अनेकौं चुनौती र जटिलताहरूसँग जुद्धै प्रस्तुत शोधलाई सकेसम्म वस्तुगत र व्यवस्थित बनाई सम्पन्न गर्ने कार्य गरेकी छु । समालोचना विधाप्रतिको विशेष भुकाउ तथा नेपाली समालोचनामा नारीहरूको उपस्थिति र योगदानबारे जान्ने उत्सुकता र त्यसप्रतिको मोहको कारण मैले प्रस्तुत शोधको शीर्षक चयन गरेकी हुँ । नेपाली समालोचनाको इतिहासमा नारीसमालोचनाको छुट्टै किसिमले व्यवस्थितरूपमा कहीं कतै पनि अध्ययन विश्लेषण गरी नारीसमालोचनाको व्यवस्थित इतिहास लेख्ने कार्य कसैबाट पनि भएको पाइँदैन, त्यसैले पनि 'नारीसमालोचनाको प्रवृत्ति' शीर्षकको व्यापक र गहन विषयलाई नै आफ्नो शोधको विषय बनाई चुनौतीपूर्ण कार्य गर्न रुचाएकी छु ।

प्रस्तुत शोधलाई अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्न सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले मैले यसको बाह्य संरचनालाई छोटो परिच्छेदहरूमा विभाजन गरेको छु । समालोचनाको सैद्धान्तिक स्वरूप, नारीसमालोचकहरूको कृति, प्रवृत्ति र विश्लेषण तथा नेपाली समालोचकहरूको योगदान तथा मूल्याङ्कन जस्ता शीर्षकहरूमा आबद्ध भई नेपाली नारीसमालोचनाको ऐतिहासिक रूपरेखाका साथै योगदान र मूल्याङ्कनसमेत प्रस्तुत गरेकी छु ।

नेपाली नारीसमालोचनाको इतिहास लेखनजस्तो यति व्यापक विषयवस्तुको शोध मैले मेरा समादरणीय गुरु डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमज्यूको कुशल निर्देशनमा गरेकी हुँ । उहाँकै शोधनिर्देशनबाट मात्र यस्तो चुनौतीपूर्ण शोध सम्पन्न गर्न सम्भव भएको हो । उहाँको हौसला, प्रेरणाका साथै सहयोग र सुझावबाट मात्र यस शोधले मूर्तरूप पाउन सकेको हो । यसरी मलाई हरतरहले सहयोग गरी यस्तो जटिल कार्यलाई पनि सहज र सरल ढङ्गले सम्पन्न गर्न कुशल निर्देशन प्रदान गरी अन्तर्मनबाट नै सहयोग गर्नुहुने मेरा समादरणीय गुरु डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो यस शोधका क्रममा मैले शोध गर्न चाहेको विषयवस्तुमा शोध गर्ने अनुमति दिई यसलाई सम्पन्न बनाउन सहयोग पुऱ्याउनुहुने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख प्रा.डा. गणेशप्रसाद खरालज्यू तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालज्यूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधको आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने आदरणीय गुरु एकनारायण पौडेलज्यूलाई पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु तथा

सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान पुस्तकालयप्रति पनि आभारी छु । यसैगरी प्रस्तुत शोधलाई व्यवस्थित बनाउन प्राविधिक रूपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा पति अशोक शर्मालाई पनि हार्दिक धन्यवाद भन्छु । साथै, प्रस्तुत शोध सम्पन्न गर्नका लागि मानसिक ऊर्जा दिई प्रेरित गर्नुहुने आदरणीय दिदी सीता गौतम, भाइ बहिनीहरू सिन्धु गौतम, इन्दु गौतम र सौरभ गौतमलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिनु मेरो कर्तव्य हो । यसैगरी प्रस्तुत कार्य गर्ने क्रममा हरतरहले सहयोग पुऱ्याउने आमा पद्मा अधिकारी र छोरा आरोग्यरञ्जित शर्मालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई मूर्त रूप दिन टाइपको जिम्मेवारी वहन गर्ने कमला घले तथा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपले यस कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण स्रष्टा समालोचकहरूलाई पनि धन्यवाद भन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि., वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.....
ज्ञानु अधिकारी
स्नातकोत्तर दोस्रो वर्ष
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक सत्र २०६४/०६६

मिति : २०६७।०१।१६

विषयसूची

सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
कृतज्ञताज्ञापन
विषयसूची

परिच्छेद एक शोधपरिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	शोधशीर्षक	१
१.३	शोधप्रयोजन	१
१.४	समस्याकथन	१
१.५	उद्देश्य	१
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७	शोधको औचित्य तथा महत्त्व र उपयोगिता	४
१.८	अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.९	शोधविधि	५
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद दुई समलोचनाको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१	विषयप्रवेश	७
२.१.१	समालोचना शब्दको व्युत्पत्ति	७
२.१.२	आलोचना शब्दको व्युत्पत्ति	८
२.१.३	समीक्षा शब्दको व्युत्पत्ति	९
२.१.४	समालोचना शब्दको अर्थ	९
२.४.१.१	समालोचना शब्दको कोशीय अर्थ	९
२.१.४.२	आलोचना शब्दको अर्थ	१०
२.१.४.३	समीक्षा शब्दको अर्थ	११
२.१.४.४	समालोचना शब्दको तात्पर्यगत अर्थ	११
२.१.५	क्रिटिसिज्म शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ	१३
२.१.६	समालोचनाको परिभाषा	१४
२.१.६.१	समालोचनाको पूर्वीय परिभाषा	१५
२.१.६.२	समालोचनाको पाश्चात्य परिभाषा	१५
२.१.६.३	समालोचनाको नेपाली परिभाषा	१७

२.१.६.४ समालोचनाका आधारभूत तत्त्व	२१
२.१.६.५ समालोचनाको विधि	२४
२.१.६.६ समालोचनाका प्रकार वा वर्गीकरण	३६
२.१.६.७ विधागत स्वरूपका रूपमा समालोचना	३९
२.१.७ निष्कर्ष	३५

परिच्छेद – तीन

नारीवादी समालोचनाको सैद्धान्तिक स्वरूप र विकास

३.१	विषय प्रवेश	३७
३.१.१	नारीवादी समालोचनाको प्रवर्तन	३७
३.१.२	नारीवादी समालोचनाको विकासको चरण	३९
३.१.२.१	राजनीतिक नारीवादी समालोचना	४२
३.१.२.२	गाइडो समालोचना	४२
३.१.२.३	फ्रान्सेली समालोचना	४३
३.१.२.४	नारीवादी समालोचनाको विशेषता	४३
३.१.२.५	नारीवादी समालोचनाको मान्यता	४४
३.१.२.६	नारीसमालोचना र नारीवादी समालोचनामा अन्तर	४५
३.२	निष्कर्ष	४७

परिच्छेद चार

नेपाली नारीसमालोचनाको विकासक्रम

४.१	विषय प्रवेश	४९
४.१.१	पृष्ठभूमि	४९
४.१.२	नेपाली नारी समालोचनाको चरण विभाजन	५०
४.१.२.१	चरण विभाजनका आधार	५३
४.१.२.१.१	पृष्ठभूमि चरण (२००० – २०२१ सम्म) (पृष्ठभूमिको निर्माण)	५५
४.१.२.१.२	पहिलो चरण (२०२२ – २०५० सम्म) उठानको चरण	५६
४.१.२.१.३	दोस्रो चरण (२०५१ देखि यता) (विस्तारको चरण)	५९
४.२	निष्कर्ष	६३

परिच्छेद पाँच

नेपाली नारीसमालोचकका प्रवृत्ति र तिनका समालोचना कृतिको विश्लेषण

५.१	विषयप्रवेश	६४
-----	------------	----

५.१.१	सरिता ढकाल र उनका समालोचना कृति	६४
	५.१.१.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	६४
	५.१.१.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	६५
	५.१.१.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	६६
	५.१.१.४ निष्कर्ष	६९
५.१.२	गोमा उपाध्याय र उनका समालोचना कृति	६९
	५.१.२.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	६९
	५.१.२.२ समालोचनात्मक प्रवृत्ति	७१
	५.१.२.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	७१
	५.१.२.४ निष्कर्ष	७२
५.१.३	गार्गी शर्मा र उनका समालोचना कृति	७२
	५.१.३.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	७२
	५.१.३.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	७३
	५.१.३.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	७३
	५.१.३.४ निष्कर्ष	७५
४.१.४	देवी शर्मा र उनको समालोचना कृति	७५
	५.१.४.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	७५
	५.१.४.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	७६
	५.१.४.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	७७
	५.१.४.४ निष्कर्ष	७८
५.१.५	गायत्री श्रेष्ठ र उनको समालोचना कृति	७८
	५.१.५.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	७८
	५.१.५.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	७८
	५.१.५.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	७९
	५.१.५.४ निष्कर्ष	८१
५.१.६	रमा शर्मा र उनका समालोचना कृति	८१
	५.१.६.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	८१
	५.१.६.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	८२
	५.१.६.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	८३
	५.१.६.४ निष्कर्ष	८४
५.१.७	सावित्री मल्ल (कक्षपति) र उनका समालोचना कृति	८४

५.१.७.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	८४
५.१.७.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	८५
५.१.७.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	८६
५.१.७.४	निष्कर्ष	८७
५.१.८	शारदा शर्मा र उनको समालोचना कृति	८७
५.१.८.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	८७
५.१.८.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	८७
५.१.८.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	८८
५.१.८.४	निष्कर्ष	८९
५.१.९	सुषमा आचार्य र उनका समालोचना कृति	८९
५.१.९.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	८९
५.१.९.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	८९
५.१.९.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	९०
५.१.९.४	निष्कर्ष	९३
५.१.१०	कामना सुवेदी र उनको समालोचना कृति	९३
५.१.१०.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	९३
५.१.१०.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	९३
५.१.१०.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	९४
५.१.१०.४	निष्कर्ष	९४
५.१.११	बिन्दु कोइराला र उनको समालोचना कृति	९४
५.१.११.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	९४
५.१.११.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	९५
५.१.११.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	९५
५.१.११.४	निष्कर्ष	९६
५.१.१२	शारदा अधिकारी (ढकाल) र उनको समालोचना कृति	९६
५.१.१२.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	९६
५.१.१२.२	प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	९७
५.१.१२.३	समालोचना कृतिको विश्लेषण	९७
५.१.१२.४	निष्कर्ष	९८
५.१.१३	सरस्वती नेपाल र उनको समालोचना कृति	९९
५.१.१३.१	व्यक्तित्व र कृतित्व	९९

५.१.१३.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	९९
५.१.१३.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	९९
५.१.१३.४ निष्कर्ष	१००
५.१.१४ रञ्जुश्री पराजुली र उनका समालोचना कृति	१००
५.१.१४.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१००
५.१.१४.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१०१
५.१.१४.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१०२
५.१.१४.४ निष्कर्ष	१०३
५.१.१५ पद्मा अर्याल र उनका समालोचना कृति	१०४
५.१.१५.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१०४
५.१.१५.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१०४
५.१.१५.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१०५
५.१.१५.४ निष्कर्ष	१०६
५.१.१६ रजनी ढकाल र उनका समालोचना कृति	१०६
५.१.१६.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१०६
५.१.१६.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१०७
५.१.१६.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१०७
५.१.१६.४ निष्कर्ष	१०८
५.१.१७ बूनू लामिछाने र उनको समालोचना कृति	१०८
५.१.१७.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१०८
५.१.१७.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१०९
५.१.१७.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	११०
५.१.१७.४ निष्कर्ष	११०
५.१.१८ सुधा त्रिपाठी र उनका समालोचना कृति	१११
५.१.१८.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१११
५.१.१८.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	११२
५.१.१८.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	११२
५.१.१८.४ निष्कर्ष	११६
५.१.१९ सुशीला भट्ट र उनको समालोचना कृति	११७
५.१.१९.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	११७
५.१.१९.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	११७
५.१.१९.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	११८
५.१.१९.४ निष्कर्ष	११९

५.१.२० ज्ञानु पाण्डे र उनको समालोचना कृति	१२०
५.१.२०.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१२०
५.१.२०.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१२०
५.१.२०.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१२१
५.१.२०.४ निष्कर्ष	१२३
५.१.२१ बिन्दु शर्मा र उनका समालोचना कृति	१२३
५.१.२१.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१२३
५.१.२१.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१२४
५.१.२१.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१२५
५.१.२१.४ निष्कर्ष	१२७
५.१.२२ उपमा आचार्य र उनको समालोचना कृति	१२८
५.१.२२.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१२८
५.१.२२.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१२८
५.१.२२.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१२८
५.१.२२.४ निष्कर्ष	१२९
५.१.२३ रमा शिवाकोटी र उनको समालोचना कृति	१२९
५.१.२३.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१२९
५.१.२३.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१३०
५.१.२३.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१३१
५.१.२३.४ निष्कर्ष	१३२
५.१.२४ लीला लुइटेल र उनका समालोचना कृति	१३२
५.१.२४.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१३२
५.१.२४.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१३३
५.१.२४.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१३४
५.१.२४.४ निष्कर्ष	१३५
५.१.२५ सरस्वती रिजाल र उनका समालोचना कृति	१३५
५.१.२५.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१३५
५.१.२५.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१३६
५.१.२५.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१३६
५.१.२५.४ निष्कर्ष	१३७

५.१.२६	भगवती अर्याल (पाण्डे) र उनको समालोचना कृति	१३७
	५.१.२६.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१३७
	५.१.२६.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१३७
	५.१.२६.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१३८
	५.१.२६.४ निष्कर्ष	१३८
५.१.२७	नन्दमाया नकर्मी र उनको समालोचना कृति	१३९
	५.१.२७.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१३९
	५.१.२७.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१३९
	५.१.२७.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१४०
	५.१.२७.४ निष्कर्ष	१४१
५.१.२८	मोमिला र उनको समालोचना कृति	१४१
	५.१.२८.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१४१
	५.१.२८.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१४२
	५.१.२८.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१४३
	५.१.२८.४ निष्कर्ष	१४३
५.१.२९	गीता त्रिपाठी र उनको समालोचना कृति	१४४
	५.१.२९.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१४४
	५.१.२९.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१४५
	५.१.२९.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१४५
	५.१.२९.४ निष्कर्ष	१४६
५.१.३०	नयना प्रधान र उनका समालोचना कृति	१४७
	५.१.३०.१ व्यक्तित्व र कृतित्व	१४७
	५.१.३०.२ प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्ति	१४७
	५.१.३०.३ समालोचना कृतिको विश्लेषण	१४८
	५.१.३०.४ निष्कर्ष	१४९
५.२	फुटकर रूपमा समालोचना लेख्ने अन्य नारीसमालोचकहरू	१४९
५.३	निष्कर्ष	१५३

परिच्छेद छ
उपसंहार र निष्कर्ष १५४

प्रमुख सन्दर्भसूची	१६३
--------------------	-----